

Michał Polakowski, Szymon Beuch

WYSTĘPOWANIE W POLSCE I ROZPOZNAWANIE „SOKOŁA TUNDROWEGO” *FALCO PEREGRINUS CALIDUS*

Michał Polakowski, Szymon Beuch. Occurrence in Poland and field identification of the Tundra Peregrin Falcon *Falco peregrinus calidus*.

Abstract. Tundra Peregrin Falcon *Falco peregrinus calidus* is the Siberian subspecies of the Peregrine *Falco peregrinus*. It was recorded 13 times in Poland, including 5 immature individuals seen after 2000. This subspecies breeds in the arctic tundra, and winters mainly in Western Europe. A small number of records in the country probably results from difficulties in identification of these falcons rather than from avoiding Poland during migration. Diagnostic details are also given in the paper.

Key words: *Falco peregrinus calidus*, identification, occurrence, distribution.

Abstrakt. Będący syberyjskim podgatunkiem sokoła wędrownego *Falco peregrinus*, „sokół tundrowy” *Falco peregrinus calidus* został stwierdzony w Polsce 13 razy, w tym pięć ostatnich przypadków dotyczyło wyłącznie młodocianych ptaków widzianych w XXI wieku. Podgatunek ten gniazduje w arktycznej tundrze, a zimuje głównie w zachodniej Europie. Niewielka liczba krajowych stwierdzeń prawdopodobnie wynika raczej z trudności w oznaczaniu tych sokołów niż rzeczywistego omijania przez nie Polski. W pracy przedstawiono także problematykę terenowej identyfikacji tego podgatunku sokoła wędrownego.

Do końca ubiegłego wieku zamieszkujący tundrę północnej Europy i Azji „sokół tundrowy” *Falco peregrinus calidus* został stwierdzony w Polsce zaledwie ośmiokrotnie (Tomiałojć i Stawarczyk 2003, Komisja Faunistyczna 2012, 2014a). Notowano go wtedy jesienią i zimą w południowej (pięć pojawów) i północnej części kraju (trzy obserwacje) (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Po roku 2000 ptaki należące do tej formy obserwowano w Polsce pięciokrotnie, co miało miejsce głównie jesienią i dotyczyło osobników niedorosłych w 1. lub 2. kalendarzowym roku życia. Pierwszy pojaw z tego okresu miał miejsce koło Blachowni (pow. częstochowski), gdzie w dniu 22 X 2007 schwytano rannego sokoła wykazującego cechy tego podgatunku (D. Wiehle, S. Czyż, Z. Bonczar; Komisja Faunistyczna 2012). Kolejnej obserwacji dokonano w dniu 18 X 2009 na stawach rybnych koło Ostrówka (pow. pilski), gdzie stwierdzono pojedynczego osobnika (M. i T. Blank, D. Kilon; Komisja Faunistyczna 2012). Następny pojaw tego podgatunku sokoła wędrownego miał miejsce w dniu 6 X 2011 nad punktem obserwacji Stowarzyszenia Obserwatorów Ptaków Wędrownych „Drapolicz”

koło Krynicy Morskiej (Mierzeja Wiślana), kiedy obserwowano osobnika (fot. 1) migrującego na południowy – zachód (M. Polakowski i in.). Również w strefie wybrzeża Bałtyku, w dniu 12 X 2013 napotkano niepłochliwego osobnika (fot. 3) w Helu (S. Beuch, J. Lewandowska; Komisja Faunistyczna 2014b). Jedyna obserwacja wiosenna miała miejsce w dniu 14.05.2014 koło Spytkowic w południowej Polsce i dotyczyła osobnika drugorocznego (P. Malczyk; Komisja Faunistyczna 2014c). We wszystkich wymienionych przypadkach zgromadzono diagnostyczną dokumentację fotograficzną stwierdzonych ptaków, co umożliwiło ich oznaczenie do podgatunku.

Identyfikacja terenowa

Diagnostyka „sokoła tundrowego” jest trudna ze względu na duże podobieństwo do podgatunku nominatywnego, zmienność indywidualną i klinalną (Cramp 1980). Ptaki te są bardzo jasno ubarwione od spodu (Ratcliffe 2010), zwykle większe, masywniejsze oraz bardziej długoskrzydłe niż ptaki z podgatunku *peregrinus* zasiedlające zachodnią i środkową część Europy (ciężar do ok. 15% większy; Cramp 1980), jednakże dorównują rozmiaram sokołom wędrownym z północno – wschodniej Europy i zachodniej Syberii (Forsman 2010, van Duivendijk 2011). Podgatunek nominatywny i „sokół tundrowy” współwystępują na sąsiadujących obszarach i wykazują zmienność klinalną, co powoduje, że tylko w przypadku części osobników możliwe jest oznaczenie podgatunku w warunkach terenowych.

W porównaniu z przedstawicielami formy nominatywnej, dorosły „sokół tundrowy” jest przeciętnie jaśniej niebieskawoszary i szaro – popielaty, zwłaszcza w obrębie karku (Cramp 1980) oraz jaśniejszy na spodzie ciała (Ferguson-Lees i Christie 2001). Prążkowanie jest u niego delikatniej zaznaczone, a niektóre starsze osobniki mogą wykazywać niemal zupełny jego brak (Forsman 2010). Jest to cecha obecna najczęściej u osobników z centrum zasięgu występowania tej formy (van Duivendijk 2011). U ptaków dorosłych wąs jest węższy w porównaniu do tego u sokołów z podgatunku nominatywnego, a policzek bielszy (Forsman 2010), co wzmacnia kontrast upierzenia „sokołów tundrowych” w obrębie głowy. Samica jest zwykle pozbawiona płowo – rudego nalotu na spodzie i charakteryzuje się wyraźniejszym rysunkiem na brzuchu (Clark 1999). Samce „sokoła tundrowego” mają ciemniejsze zewnętrzne pokrywy nadogonowe (Clark 1999). Wobec trudności w oznaczaniu tego podgatunku, cechy pozwalające na identyfikację płci są tym bardziej trudne do dostrzeżenia w warunkach terenowych i wymagają niewielkiej odległości od ptaków i dobrych warunków obserwacji.

Dorosłe osobniki obydwu podgatunków różnią się także strategią pierzenia (Forsman 2010). *F. p. calidus* rozpoczyna pierzenie polęgowe późną wiosną lub latem wymieniając zwykle kilka wewnętrznych lotek pierwszorzędowych, wstrzymując pierzenie i kończąc je przeważnie w styczniu roku następnego, podczas gdy przedstawiciele formy nominatywnej pierzą się latem, kończąc wymianę piór jesienią (van Duivendijk 2011).

Ptaki młodociane (fot. 2 i 4) jesienią pierwszego roku życia są z wierzchu bardziej szarobrazowe od podgatunku *F. p. peregrinus*, a pióra pokryw i pleców mają wyraźnie szersze płowe obrzeżenia, choć w przeciwieństwie do podobnych rarogów *Falco cherrug* nie są one rude (van Duivendijk 2011). Strychowanie spodu ciała jest delikatniejsze i cieńsze niż u przedstawicieli formy nominatywnej (Clark 1999, Forsman 2010). Również rysunek na pokrywach podogonowych jest węższy, a czasami w ogóle nie występuje (van Duivendijk 2011). Nogawice u tego podgatunku są jaśniejsze, co wraz z ich ciemnym kreskowaniem powoduje, że są one bardziej skontrastowane (Clark 1999). Jasna czapeczka (zwłaszcza w jej części czołowej) wraz z wyraźniej zaznaczoną brwią powodują, że głowa młodego „sokoła tundrowego” sprawia ogólne wrażenie bardzo jasnej. Wąs jest węższy i dłuższy, a plama policzkowa rozległa i prawie jednolicie biała (Forsman 2010, van Duivendijk 2011). Taki rysunek na głowie upodabnia je do młodocianych rarogów oraz białozorów *Falco rusticolus* (por.: Ferguson-Lees i Christie 2001). Jednakże u przedstawicieli formy *F. p. calidus*, obok różnic w sylwetce, wąs jest ciemniejszy i szerszy, a pasek oczny słabiej zaznaczony (Forsman 2010). Ponadto, u opisywanego podgatunku wąs bywa zwykle najbardziej kontrastowym elementem ubarwienia głowy. Nie występują u niego również typowe dla rarogów ciemne pokrywy podskrzydłowe. Osobniki młodociane form *F. p. calidus* i *F. p. peregrinus* pierzą się podobnie (Forsman 2010).

Dyskusja

Sokół wędrowny jest gatunkiem kosmopolitycznym i zasiedla wszystkie kontynenty poza Antarktydą (Cramp 1980). W obrębie tego taksonu wyróżniono 17 podgatunków (Wieland 2012). Arktycznym podgatunkiem jest „sokół tundrowy” występujący w Eurazji, w tundrze od północnej Skandynawii, Finlandii i Rosji po równoleżnik 130°E (Cramp 1980, Clark 1999) i będący ważnym gatunkiem parasolowym dla bernikli rdzawoszyjej *Branta ruficollis* w całym jej zasięgu (Quinn i Kokorev 2000). Wykazuje on stabilny trend populacji, przy czym w optymalnych siedliskach na Syberii wydaje się nawet zwiększać swoją liczebność (Kokorev 2003). Jego stanowiska lęgowe są jednak znacznie rozproszone, a gniazdująca populacja oszacowana została na 2300-5000 par na powierzchni ponad 2 mln km² (Quinn i Kokorev 2000). Ptaki te lęgowiska opuszczają już we wrześniu i październiku (Dementiev i Gladkov 1951), migrując w kierunku południowym i zachodnim. Ich zimowiska rozciągają się od południowej Azji, aż do krajów zachodniej Europy. Dane o dokładnym zasięgu zimowisk „sokoła tundrowego” są niekompletne, ale wiadomo, że jest wówczas regularnie obserwowany np. na Krymie (Cramp 1980, Beskaravayiny i Tsvelykh 2009), a notowano go nawet w strefie tropikalnej – np. na Wyspie Bożego Narodzenia (Carter i Silcocks 2010). Niektóre źródła wskazują, że w Europie zimują głównie samice, podczas gdy samce rejestrowane są w Afryce (Glutz *et al.* 1971). „Sokół tundrowy” opuszcza zimowiska na przełomie marca i kwietnia, przylatując na lęgowiska w maju (Cramp 1980).

W Polsce status tego podgatunku pozostaje niejasny (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Po udanej restytucji (Sielicki i Sielicki 2006), sokół wędrowny z podgatunku nominatywnego jest aktualnie skrajnie nielicznym gatunkiem lęgowym w kraju, gdzie w roku 2012 odnotowano co najmniej 10 par lęgowych (Komisja Faunistyczna 2013). Jednocześnie, corocznie spotykane są osobniki wędrujące i zimujące (Tomiałojć i Stawarczyk 2003), a w strefie wybrzeża Bałtyku jesienią jego przelot jest dość intensywny (Polakowski *et al.* 2014). Mimo to jednak, w trakcie najintensywniejszych krajowych badań ptaków szponiastych na Mierzei Wiślanej podgatunek *calidus* stwierdzony został tylko raz, co może w dużej mierze wynikać z trudności diagnostycznych. Możliwe są zatem częstsze pojawy sokołów z tej formy w Polsce, choć zapewne ptaki te nie są odróżniane w terenie. Pogląd ten potwierdzają dawne, regularne obserwacje „sokołów tundrowych” z nieodległej od granic kraju Mierzei Kurońskiej, przy jednocześnie sporadycznych w Polsce (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Pozostaje to także w zgodzie z trendami wędrowkowymi sokołów z półwyspu Kolskiego w Rosji, które wybierają najkrótszą drogę na zimowiska zlokalizowane w zachodniej i południowo – zachodniej części Europy i wędrują tam wzdłuż wybrzeża Bałtyku (Ganusevich *et al.* 2004). W przyszłości warto zwrócić uwagę na sokoły wędrowne w Polsce celem ustalenia rzeczywistego statusu rzadszych podgatunków, w tym „sokoła tundrowego”. Będzie to możliwe w tych przypadkach, kiedy uda się zgromadzić dobrej jakości, diagnostyczną dokumentację fotograficzną napotkanych ptaków.

Pragniemy podziękować Stanisławowi Czyżowi i Dawidowi Kilonowi za informacje dotyczące obserwowanych przez nich „sokołów tundrowych”. Za uwagi do pierwszej wersji pracy dziękujemy Monice Broniszewskiej i Krzysztofowi Dudzikowi. Za udostępnienie fotografii ilustrujących niniejszy artykuł wdzięczni jesteśmy Mateuszowi Matysiakowi, Pawłowi Głowackiemu, Damianowi Wiehle oraz Iwonie i Karolowi Zyśko, a za korekty do anglojęzycznego streszczenia – Annie Baranek.

Literatura

- Beskaravayiny M. M., Tsvelykh A. N. 2009. *Distribution, number and seasonal changes in the population composition of the Peregrine (Falco peregrinus, Falconiformes, Falconidae) from the Crimea*. Zoologičeskij Žurnal 88: 1109-1114.
- Carter M. A., Silcocks A. B. 2010. *Peregrine Falcon Falco peregrinus of the Siberian subspecies calidus on Christmas Island*. Australian Field Ornithology 27: 174-176.
- Clark W. S. 1999. *A field guide to the raptors of Europe, the Middle East and North Africa*. Oxford University Press.
- Cramp S. 1980. *Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa: The Birds of the Western Palearctic*. Vol. II: Hawks to Bustards. Oxford University Press.
- Dementiev G. P., Gladkov N. 1951. *A. Birds of the Soviet Union*. US Dept. of the Interior and National Science Foundation, Washington.

- Ferguson-Lees J., Christie D. A. 2001. *Raptors of the world*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Forsman D. 2010. *The raptors of Europe and the Middle East. A Handbook of Field Identification*. T & AD Poyser Ltd, London.
- Ganusevich S. A., Maechtle T., Seegar W. S., Yates M. A., Mcgrady M. J., Fuller M., Schueck L., Dayton J., Henny C. J. 2004. *Autumn migration and wintering areas of Peregrine Falcons Falco peregrinus nesting on the Kola Peninsula, northern Russia*. Ibis 146: 291-297.
- Glutz v. Blotzheim U. N., Bauer K. M., Bezzel E. 1971. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Bd. 4.
- Kokorev Y. 2003. *Peregrine Falcon Falco peregrinus calidus*. Falco 21: 3-4.
- Komisja Faunistyczna 2012. *Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2011*. Ornis Pol. 53: 105-140.
- Komisja Faunistyczna 2013. *Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2012*. Ornis Pol. 54: 109-150.
- Komisja Faunistyczna 2014a. *Rewizja współczesnych i historycznych stwierdzeń rzadkich ptaków w Polsce*. Ornis Pol. 55: 115-134.
- Komisja Faunistyczna 2014b. *Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2013*. Ornis Pol. 55: 181-218.
- Komisja Faunistyczna 2014c. *Orzeczenia pozytywne z miesiąca: sierpień*. http://komisjafaunistyczna.pl/?post_type=orzeczenie&m=201408&arch=false.
- Polakowski M., Jankowiak Ł., Kasprzykowski Z., Bela G., Kośmicki A., Janczyszyn A., Kilon D. 2014. *Autumn migratory movements of raptors along the southern Baltic coast*. Ornis Fenn. 91: 39-47.
- Quinn J. L., Kokorev Y. 2000. *Direct and indirect estimates of Peregrine Falcon population size in Northern Eurasia*. The Auk 117: 455-464.
- Ratcliffe D. 2010. *The Peregrine Falcon*. A&C Black.
- Sielicki S., Sielicki J. 2006. *Restytucja sokoła wędrownego Falco peregrinus w Polsce. Ornitologia polska na progu XXI stulecia – dokonania i perspektywy*. Sekcja ornitologiczna PTZool. w Olsztynie, pp. 209-224.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. *Awifauna Polski: rozmieszczenie, liczebność i zmiany*. Polskie Towarzystwo Przyjaciół Przyrody „pro Natura”, Wrocław.
- van Duivendijk N. 2011. *Advanced Bird ID Handbook. The Western Palearctic*. New Holland Publishers.
- Wieland P. 2012. *Sokół wędrowny*. Monografie przyrodnicze nr 20. Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin.

Adresy autorów:

Michał Polakowski, Katedra Ochrony i Kształtowania Środowiska, Politechnika Białostocka, ul. Wiejska 45a, 15-351 Białystok, Stowarzyszenie Obserwatorów Ptaków Wędrownych „Drapolicz” Niedźwiedzica 1F, 82-103 Stegna, e-mail: polnocne.podlasie@gmail.com

Szymon Beuch, Dział Przyrody, Muzeum Górnośląskie, pl. Jana III Sobieskiego, 41-902 Bytom, Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, ul. Św. Huberta 35, 40-543 Katowice

Fot. 1. Młodociany sokół tundrowy *Falco peregrinus calidus*, Krynica Morska, 06.10.2011 (Fot. I. Żyśko)
Photo 1. Immature Tundra Peregrin Falcon *Falco peregrinus calidus*, Krynica Morska, 06.10.2011
(Photo I. Żyśko)

Fot. 2. Młodociany sokół wędrowny *Falco peregrinus peregrinus*, Świbno, 8.09.2012 (Fot. M. Polakowski)
Photo 2. Immature nominative Peregrine Falcon *Falco peregrinus peregrinus*, Świbno, 8.09.2012 (Photo
M. Polakowski)

Fot. 3. Młodociany sokół tundrowy *Falco peregrinus calidus*, Hel, 12.10.2013 (Fot. S. Beuch)
Photo 3. Immature Tundra Peregrin Falcon *Falco peregrinus calidus*, Hel, 12.10.2013 (Photo S. Beuch)

Fot. 4. Młodociany sokół wędrowny *Falco peregrinus peregrinus*, Kraków, 22.08.2006 (Fot. D. Wiehle)
Photo 4. Immature nominative Peregrine Falcon *Falco peregrinus peregrinus*, Kraków, 22.08.2006 (Photo D. Wiehle)